

Transzilvanizmus: színe, fonákja, változatai Egy kutatási projektről és eredményeiről

BOKA LÁSZLÓ

egyetemi docens

Partiumi Keresztény Egyetem,

Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Tanszéki Csoport

boka.laszlo@partium.ro

Report on the 2022-2023 departmental research program entitled Transzilvanizmuskonceptiók és -formák az erdélyi irodalmi életben (Transylvanianism Concepts and Forms in Transylvanian Literary Life).

Keywords: *Transylvanian, Transylvanianism, Transylvanianism forms, federalist, decentralized, early, plebeian, courtier, landscape- and country Transylvanianism*

Beszámoló a Transzilvanizmuskonceptiók és -formák az erdélyi irodalmi életben című, 2022-2023-ban folyó tanszéki kutatási programról.

Kulcsszavak: *transzilván, transzilvanizmus, transzilvanizmusformák, föderalisztikus, decentralisztikus, korai, plebejusi, aulikus, táj- és országtranszilvanizmus*

A PKE Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Tanszéki Csoportjának három főállású és egy szerződéses oktatója vett részt abban a kutatási projektben, amely a Sapientia Kutatási Programok Intézete (KPI) támogatásával, jelen sorok írójának szakmai irányításával 2022 és 2023 években zajlott. A *Transzilvanizmuskonceptiók és -formák az erdélyi irodalmi életben: megvalósulás, kölcsönhatás, utóélet* című, 18 hónapot átfogó sikeres pályázat kereteiben olyan kulturális törekvések, egyéni életművek és irodalmi-művészi csoportosulások komparatív vizsgálatára vállalkoztunk, illetve ezen életművek hatástörténetének feltárását tűztük ki célul, melyeket a transzilván eszmékörnek, az erdélyi gondolatnak a két világháború közötti formái és változatai, illetve időben ezt követően annak módosuló koncepciói ihlettek. Alapvetésünk az volt, hogy a transzilvanizmus a magyar eszmetörténet alighanem egyik legvitatottabb, több irányból fenntartásokkal kezelt, mégis mindmáig hatni tudó eszmeisége. Történetiségét tekintve egy időben formálódó jelenséggörőről és annak variánsairól beszélhetünk, nem egyetlen, stabil és változatlan alakzatról, mely húszas-harmincas évekbeli társadalmi szerepkörei mellett elsődlegesen szépirodalmi, kulturális hatásában mutatkozott meg, ugyanakkor erkölcsi és vallási vetületeiben is hangsúlyos maradt.

Gyökerei természetesen jóval régebbiek, az Erdélyi Fejedelemség idejétől a dualizmus koráig kimutathatók, ám kényszerűen megújult formában és kiteljesedve két világégés közötti periódusban érvényesült, amikor az élet szinte valamennyi területén elemi erővel tudott hatni. Búvópatakként továbbélő változatai az 1960-1970-1980-as években is hatottak, módosult szempontrendszere és olvasati formái a kulturális életben pedig a rendszerváltást követően sem tűntek el teljesen.

Pályázatunk alapvetően két fő kutatási irányból célozta meg a transzilvanizmus összetett kérdéskörén belül gazdagítani ismereteinket, új aspektusokkal gazdagítani tudásunkat. Olyan „arcélek”, variánsok, transzilvanizmusformák kutatását vállaltuk, melyek szinkrón és diakrón vizsgálatokat egyaránt magukban foglaltak. A munkacsoport egyes tagjai (Albu-Balogh Andrea adjunktus, Antal Balázs és János Szabolcs docensek) az eszmekör kevésbé ismert és részben feldolgozatlan irodalomtörténeti aspektusaira vonatkozó alapkutatások elvégzését, egyes konkrét írói életművek vagy szépírói vonulatok kutatását, lapszerkesztőségi holdudvarok együttműködési formáinak a feltárását vállalták, illetve a második világháborút követő évtizedekben az eszmekör gazdag utóéletére vonatkozó, egyes életművekben kimutatható hatásokra összpontosítottak. A transzilvanizmus két világháború közötti alakulástörténetében ez olyan fehér foltok konkrét felkutatását jelentette, mint amilyenek az „urbánus transzilvanisták” szépirodalmi munkásságának a kérdésköre, illetve általánosan is az erdélyi német-magyar kulturális kapcsolatok alakulástörténete volt a húszas évek végén és a harmincas évtized elején. Mindkét ügy a kevésbé kutatott vagy egyáltalán nem feltárt jelenségekhez, hagyatékokhoz, kapcsolati hálókhoz és konkrét szépírói művekhez sorolható, hézagpótló jellegük kétségtelen. Másrészt e kevésbé feldolgozott kategóriába tartozott a transzilvanizmus második világháborút követő utóéletére vonatkozó, azaz az egyes életművekben kimutatható, a rendszerváltásig vagy az után is tartó hatására figyelő elemző kutatás.

Albu-Balogh Andrea elsődlegesen Karácsony Benő, Molter Károly és Ligeti Ernő életművét vizsgálta, de foglalkozott Karácsony és Molter levelezésének kutatásával is, keresve az olyan megnyilatkozásokat, amelyek által még inkább árnyaltan bontakozhat ki a vizsgált szerzők sajátos transzilvanizmus-konceptiója. Ezen túlmenően kutatásait a korabeli magyarországi magyar irodalom kontextusára is kiterjesztette, összevetve a vizsgált erdélyi írók városképét egyes magyarországi írókéval, illetve a művekből kiolvasható erőteljes vidék-nagyváros/főváros oppozícióval. János Szabolcs a kutatási terv értelmében arra vállalkozott, hogy a *Klingsor* folyóirat köré csoportosuló erdélyi szász írók komplex és problematikus viszonyrendszerét vizsgálja az erdélyi magyar értelmiséggel, elsődlegesen az 1926-ban megszerződött helikoni közösség tagjaival (valamint az 1928-tól elindult lapjuk, az

Erdélyi Helikon szerzői körével). E komplex és problematikus viszonyrendszer több ponton módosíthatja, árnyalhatja az erdélyi német irodalmi transzilvanizmusról átörökített képet. A vonatkozó szakirodalom egyik legfontosabb megállapítása ugyanis az, hogy az erdélyi német irodalomban a transzilvanizmus marginális jelenség, ehhez képest azonban láthatóvá vált, hogy az erdélyi német irodalomnak a *Klingsor* köré csoportosuló fiatal generációja (Heinrich Zillich, Erwin Wittstock, Egon Hajek, Otto Folberth stb.) a húszas-harmincas években intenzíven foglalkozott az erdélyi gondolat irodalmi-kulturális vetületeivel, a transzilvanizmus *német kisebbségi szempontból történő értelmezési lehetőségeivel*.

Antal Balázs a második világháború utáni erdélyi írónemzedékekre vonatkozó kutatásai folytatását vállalta ezen esztendőben, s a kutatási terv értelmében egy prózapoétikai átrendeződés állt vizsgálatai középpontjában. Egyrészt az erdélyi Forrás-nemzedékek kiemelt prózaírója, Mózes Attila elbeszéléseiben mutatott rá egy urbanizálódó irodalom útjára, másrészt összegző szakmai előadásokban Szilágyi István eddig kiadatlan írásainak, új regényének áttekintésével egy átrajzolódó, immár más, teljesebb arcát mutató életmű értelmezésének új csapásirányait vette számba. Kutatásai a második világháború utáni erdélyi magyar próza széttartó irányaira (azon belül az abszurd irodalmi vetületeire) irányultak, másfelől olyan átmeneti korszakokat vizsgált, amikor a korábbi „jelszavak” és „jelképek” megkérdőjeleződtek, módosultak, az irodalom maga pedig – s ebben hangsúlyosan a korábbi transzilvanizmuskoncepciók is – többszörösen átformálódtak.

A kutatásvezető (Boka László docens) a munkák összefogása, összehangolása mellett az összetett, többször módosuló eszmekör egyes primer életművekben (Bánffy Miklós, Kuncz Aladár) megnyilatkozó formáit, illetve hangsúlyosabban a problémakör általános történeti összefoglalását és terminológiai összegzését végezte el. Kutatása arra irányult, hogy feltérképezze mindazon transzilvanizmus-terminológiákat, melyek az utóbbi száz esztendő értekezői gyakorlatában előfordultak (*föderalisztikus, decentralisztikus, korai, plebejusi, aulikus, táj- és országtranszilvanizmus* stb.). Mindezen vállalás tudatosította, hogy sem a transzilvanizmus geneziséét, sem annak metamorfózisait, organikus változatait nem értelmezhetjük csupán az erdélyi és az új főhatalom felőli feltételekből: azokat mindenkoron magyar-magyar viszonylatokban, önállóság és függés szellemi (és anyagi) terében is érdemes vizsgálni. E kutatás révén a kimutatható „változatok” mellett az utóbbi száz esztendő értekezőinek (történészek, irodalom- és sajtótörténészek, esztétikustörténészek, jogászok, vallástörténészek, politológusok stb.) eltérő koncepcióit és érvrendszerét is összegezte, mely mindmáig hiánypótlónak mutatkozott ahhoz, hogy a tárgyról valóban rétegzett ismereteink és precíz terminusaink legyenek.

A kutatási időszak rövideje ellenére, az összehangolt munkák látványos eredményeket szültek. Két sikeres rendezvényt szerveztünk: 2023 áprilisában Kolozsváron, a Vallásszabadság Házában a társdiszciplínák kutatóival és más szakértőkkel közösen egy *Transzilvanizmus-ülésszakot*, amelyen természetesen a kutatócsoport minden tagja előadott, de erre más kutatókat, eszmetörténészeket és kisebbségkutatókat is invitáltunk. (A rendezvényt egy szakmai kerekasztal-beszélgetés zárta, résztvevők: Balázs Imre József, Boka László, H. Szabó Gyula, Jakabházi Réka). Az év szeptemberében Nagyváradon, a PKE termeiben egy konferencia kereteiben tematikus szekciót szerveztünk az *Erdélyi Helikon* főszerkesztője emlékére, gróf Bánffy Miklós születésének 150. évfordulója kapcsán. A konferencián szintén minden kutatócsoporti tag előadott, s ezt a rendezvényt is egy kerekasztal-beszélgetés zárta. (résztvevők: Boka László, Szász László, Szabó Zsuzsa). A tudományos tanácskozás kísérelőrendezvényeként került bemutatásra első ízben a kutatásvezető által összeállított (*Bánffy Miklós és az erdélyi Helikon két évtizede* című) tablókiállítás.

Talán ennyiből is látható, hogy a KPI által támogatott időszakban kiemelten fontosnak ítéltük az eredmények, részeredmények szakmai körökben történő megvitatását, azok **társdiszciplínák** képviselői előtti prezentálását, a vitákba más kutatók bevonását. A kutatási periódusban számos közgyűjteményben, kéziratárban, levéltárban kutattunk (főleg budapesti és kolozsvári, de akár németországi helyszíneken is), s sikerrel használtuk az immár elérhetővé vált online adatbázisokat is. Az eredményekről hazai és nemzetközi konferenciákon adtunk elő, számos, most feltárt aspektus azonban így is csak e hónapokat követően érik konkrét publikációvá! Összességében több mint 20 konferencia-előadás hangzott el a kutatási időszak 18 hónapja alatt, ennél is sokatmondóbb, hogy 8 megjelent (valamint 10 megjelenés előtt álló) szak tanulmány született, ezt egészítette ki az említett kiállítás, valamint több kritika, évfordulós szócikk is. A fogalomtisztázástól a történeti kutatásokig terjedő vizsgálat ráadásul a KPI pályázati kereteken túlmutatóan egy összegző tanulmánykötetet is eredményezett a sorok írójának szerkesztésében, mely a legnevesebb szakértők bevonásával 2023 év végére Budapesten az MMA Kiadó gondozásában jelent meg 544 oldalon. E kötet is hangsúlyozza, hogy az egyes korszakok transzilvanizmus-konceptiói szellemi autonómiaformákként váltak leginkább leírhatóvá, akkor is, ha a fogalom értelemszerűen mint eszmerendszer, mint mozgalom, mint regionális cselekvési program, mint olvasati, értelmezői keret, mint a két világháború közötti vigaszideológia, illetve mint máig továbbélő potenciális szellemiség és megújulni képes regionalitás-program kerül szóba mindmáig különböző történeti formákban, annak arcéleivel és hangsúlyos, természetes változataival együttvéve.

E kötet mellett, a kutatócsoport munkatársainak példás összedolgozása révén a nemrég zárult kutatás tartalmi eredményei sikerrel árnyalhatják a

korábban ismerni vélt tényeket, rétegzettebbé tehetik a transzilvanizmusról és az erdélyi irodalmi életről kialakított nézeteket, akárcsak annak magyarországi recepcióját, miközben produktívan új megvilágításokban mutathatják meg a transzilván literatúra és a helikoni szabad írócsoportosulás sokrétű munkásságát és annak évtizedeken átívelni tudó hatását.